

*Новак - Студио Мандић, ЗЕМЉА ЗВАНА ГАЦКО. Београд, СІВ,
Српско просвјетно и културно друштво "Просвјета", 1995, том. I - II,
(1330 стр.)*

Изузев монографија намијењених презентацији културно-историјских вриједности и знаменитости, најчешће у туристичке сврхе, у Херцеговини се до сада није појавила монографија неког града, народа или локалитета која би својом обухватношћу могла задовољити све одлике једне заокружене историјске цјелине. Научници разних профила најчешће су обрађивали појединачне тематске цјелине из разних области (Ј. Дедијер, В. Ђоровић, М. Екмечић, В. Скорић, В. Богићевић, П. Анђелић...). Тељеитијих истраживања архивских извора и валоризације друштвених токова и историјског времена појединих градова у Херцеговини, није било.

Године 1985. појавила се књига Новака Мандића "Гацко кроз вјекове" и послужила је као тељеити камен за израду ове монографије. У уводном дијелу аутор нас, између осталог, упознаје са методологијом рада приликом истраживања и прикупљања грађе: "Требало је доста напора да се обави рекогносцирање терена и идентификација праисторијских станишта, античких и средњовјековних локалитета; да се сакупе и проуче кремени артефакти старијег и средњег палеолитета, неолита и металних епоха, материјал античке и средњовјековне културе Гацка и истражи архивска грађа у историјским архивама у земљи и ван земље и да се све то сажме у једну цјелину монографског обима и карактера". (стр. 7-8)

Покушаћемо на овом мјесту да презентујемо понуђени материјала који је настао чудовишном упорношћу ентузијасте, заљубљеника у свој посао и одважног истраживача Новака Студа Мандића. Десет година упорног рада, изучавања, трагања, учења и сакупљања, голем су задатак и за екипу научника и стручњака разних профила. У најтеже вријеме, у страху да ће се племе расути и неповратно нестати, Н. С. Мандић је сакупио драгоцене податке и слагао их, правећи чврсту цјелину.

Први дио монографије изложен је у седам поглавља и обухвата праисторију, антички период, средњи вијек, завршава крајем хришћанског

периода. Упознајући нас са физичко-географским карактеристикама гатачког подручја у првом поглављу, друго посвећује праисторијској и протоисторијској фази Гацка и његове околине. У вријеме Сеобе народа (треће поглавље) ово подручје постаје раскрсница средњовјековних путева и историјских догађања. Четврти, најобимнији дио првог тома, обухвата период од досељавања Словена до пада Гацка под Турке 1465. године. Аутор је, испољавајући изузетну научну радозналост, уложио велики труд у прикупљању докумената и историјских чињеница да презентира и појасни, недовољно истражени период историје овог народа, насељавање Срба у VII вијеку, оснивање првих архонтија, војводства и жупа, обичаје, живот, културу... Говорећи о времену и владавини Сандаља Хранића (1371 - 1435) упознаје нас и са судбином Јелене Стратимировић Балшић која се за Сандаља преудаје 1411. године (први пут је била удата за Ђурђа Стратимировића Балшу II, а после његове смрти 1403. г. сама је управљала Зетом). Уз ову образовану и предузимљиву владарку у пословима од народног интереса, господар града Кључа, војвода "Сендал је стекао моћне сроднике, како у Зети, гдје је још увијек био истакнути феудалац Јеленин син Балша III, тако и у Србији, преко Јелениних најближих сродника. Браћа су јој били Стефан Лазаревић, српски деспот и Вук, кога су због неког издајства Турци погубили 1410. године. Сестре су јој биле Мара, жена Вука Бранковића и мајка Гргура, Ђурђа и Лазара Бранковића..." (стр. 374)

Послије Сандаља, на власт долази Стефан који своје презиме Хранић мијења у Косача, дајући ово име и својој држави - Војводство Светог Саве (стр. 383), прогласивши се за херцега од Светог Саве.

Надаље, аутор пето поглавље посвећује широј околини Гацка, сусједним жупама и његовим главнијим мјестима (Билећа, Требиње, Никшић, Невесиње, Бањани, Захумље...). Овог пута ћемо радити кратке презентације овог дијела, издвојити податке које аутор наводи говорећи о Невесињу, његовом постанку и развоју. "Кроз Невесиње је ишао Римски пут из долине Неретве на Биоград и Заборане, за Сарајевско поље. Према летопису у Пећкој патријаршији, Сава Немањић је у Невесињу 1219. године поставио првог хумског епископа (град Хум код Залома)... Орбини, у својој повијести "Annali di Ragusa" приповиједа како је Невесиње (градић) био остављен Предихни Петру, хумском господару за његово уживање, пошто га је потукао Стефан Првовјенчани у Бишћу пољу... Невесиње се у дубровачким изворима први пут помиње 1281. године". (стр. 465)

Говорећи о овим и сличним детаљима из историје овог подручја, аутор улијева поуздање у истинитост података навођењем докумената и

литературе које је пронашао у архивама Дубровника, Котора, Херцег Новог, Задра...

Шесто поглавље посвећено је старим насељима и њиховим историјско културним и духовним извориштима. Наводећи методолошки сређене изворе, напомиње да су дубровачки историјски извори први пут поменули Гацко 1280. године, за вријеме владавине краља Драгутина (1276 - 1282). Вјешто преплићући легенде и изворне податке, аутор тумачи постанак града Кључа (столовно сједиште моћног војводе Сандаља Хранића и херцега Стефана Вукчића Косаче), Цернице (сједиште најранијих хумских кнезова), Метохија (Гацко - у Турским изворима први пут се помиње 1477. г.).

Овај дио књиге опширно говори и о писмености у старом и средњем вијеку, првим књигама и библиотекама феудалног доба, најстаријим остацима духовне културе, трговачким везама, о животу и обичајима овог краја. Посебан дио (VII поглавље) аутор посвећује гатачким породицама и њиховим судбинама до XVI вијека, а према дубровачким и другим изворима и документима. Говорећи о поријеклу старих породица, осврће се на миграциона кретања становништва (насељавање Зете, Рашке, Далмације, Босне, Посавине, Босанске Крајине, Хрватске...), досељавање великог броја породица послје Косовског боја из Рашке са простора Старог Влаха, из западне Македоније и са Косова. Велика исељавања десила су се у вријеме пада овог подручја под Турке и најчешће су се кретала у два правца: према Црној Гори и Приморју, а исељавања у Лику и Крбаву услиједила су послје 1469. године, када су Турци прешли преко Уне. Ове породице, расуте по далматинском, личком и западnobосанском простору, оставиле су ту видљиве трагове оснивајући насеља и села по именима породица и називима мјеста одакле су дошли.

Последње поглавље првог тома Н. Мандић завршава текстовима о породицама са подацима када се оне први пут појављују и говори о познатијим личностима овог краја које се спомињу у историјским изворима XII - XV вијека (жупани, кнезови, војводе, амбасадори и изасланици).

Друга књига подијељена је у четири дијела. Први дио обухвата догађаје у вријеме владавине Турака (1465-1878). Обилује богатством података о времену од првих освајања Турака до њиховог пада и доласка Аустрије 1878. године. Овај дио је и најинтересантнији, с обзиром да описује најзначајније догађаје Гацка и Херцеговине уопште у преломним етапама ослободилачких покрета српског народа. Обрађујући око 60 тематских цјелина, аутор је уложио огроман труд да систематизује грађу користећи хронолошки принцип. Ту су подједнако нашли мјеста паше и бегови, Млеци и хајдуци, Ченгићи и Владисављевићи, буне и устанци, побједи

и поразу. Аутор са жаљењем констатује да ће "потпуно и цјеловито разумијевање позносредњовјековне историје Гацка могуће бити када се извуче релевантни историјски материјал турске провенијенције до Херцеговачког устанка 1875. године. Овај посао очекује нове истраживаче гатачке друштвено - историјске прошлости..." (стр. 15 -I том).

Говорећи о Ченгићима, велики дио поглавља посвећује односима Црногораца и Турака са овог подручја (Писма Петра Петровића Његоша Смаил - аги Ченгићу), поступцима главара црногорских, њиховом политичком утицају и учешћу у догађајима око "Невесињске пушке". Материјал обилује подацима о времену, од првих покрета за ослобођење испод турског зулума и јарма, преко буне Богдана Зимоњића и Луке Вукаловића, припрема и превирања пред устанак 1875.

Анализирајући догађаје везане за устанак (припреме, узроци, главне борбе, посљедице...), аутор се бави и личношћу књаза Николе (дијелови: Црногорски књаз Никола у Гацку; Књаз Никола у Кули Ченгића у Липнику; О бици на Вучјем Долу; Борбе устаника и Турака око Метохије; Здружени батаљон поново у Гацку; Устаници положили оружје). Цитирајући мемоарску грађу и документа, писац говори о учешћу књаза Николе и његовим активностима и утицају на догађаје, у литератури познате као "Невесињска пушка". Уочљива је систематичност аутора и његов напор да ово судбоносно вријеме презентује што цјеловитије. Говорећи о књазу Николи, користећи се добро одабраним цјелинама из литературе, он црногорског владара представља као опрезног, лукавог и храброг књаза, кога су подједнако својатали Црногорци и Херцеговци. Ово комплексно и историјско вријеме, када се у корист Аустрије преуређивао Балкан, својом ширином, значајем, односима међу државама, односима наших народа између себе, неодољиво асоцира на данашња тешка искушења, жртве и страдања на истим подручјима. У дијелу "Устаници положили оружје", аутор из мемоарске грађе наводи и ове податке: "По наређењу Петра Вукотића команданта херцеговачких устаника, на Горичком пољу код Требиња херцеговачка устаничка војска положила је оружје 6. октобра 1878. године. Херцеговачки одред је доведен и постројен пред аустријског генерала Јовановића и окупаторске трупе, а војвода Петар Вукотић је испред Црне Горе одржао говор постројеним устаницима и рекао: "Браћо Херцеговци, као што видите, Херцеговина је постала ћесара бечког. Ви као храбри и вјерни синови домовине, треба да признате ћесареву власт. Поштено сте војевали за слободу. Хвала вам на јуначком раду; знајте да књаз и ћесар живе у љубави, као да су једна фамилија. Лијепо ће вам бити. Предајте острагуше овдје, а обично оружје, које су вам носили оци и ђедови, носићете и ви. Послушајте ме војници, ово је наредба свијетлог господара". (стр. 356 - 357) Невесињац, алај - барјактар Јовица

Зиројевић не хтједе предати барјак новом завојевачу (на заповијест П. Вукотића) јер га је добио уз све почести од књаза Николе. Свјестан узалудности борбе, уз огроман број изгинулих Херцеговаца и Црногораца, Зиројевић је рекао: "О, не, ја га не смијем предати, јер би ме мртве кости оније соколова, што око њега изгибоше проклињале. Ако га баш данас морам дати, то ћу га само у Петровића руке предати". (стр. 357, II том).

Друго поглавље посвећено је аустроугарској окупацији (1878-1914), хајдуковању и бунама Стојана Ковачевића, Гацку између окупације и анексије, догађајима у I свјетском рату, гатачким добровољцима који су погинули на Добруци 1916. године (укупно 263 бораца), јунацима одликованим Георгијевским крстом и српским медаљама (36 бораца). Марко Вујачић је у Савезној скупштини изнио податак да је Гацко "први срез у Југославији по броју носилаца Карађорђеве звијезде и Обилића медаље" (стр. 421).

Културно - просвјетне и духовне прилике Гацка од најстаријих времена до 1914. године, аутор обрађује у трећем дијелу друге књиге (Прва херцеговачка штампарија у Горажду 1519, Трубарови сарадници, Гацко у хроникама и путописима, Први записи домаћих путника о Гацку, Путописи XVII вијека о Гацку, Прва објављивања епа "Смрт Смаил аге Ченгића", ратни дневници, извјештаји, мемоари о Гацку за вријеме устанка 1875-1878, гатачки хајдуци; о Тешану Подруговићу, Луки Грђићу - Бјелокосићу, гатачком оружју, развоју писмености, просвјете).

На крају, у четвртном поглављу, Н. Мандић прати миграциона кретања са овог подручја од позног средњег до двадесетог вијека. Овај дио се завршава илустрованом презентацијом грбова исељених породица из Херцеговине које се помињу у архивским изворима као старе српске породице у земљи Херцеге Стефана Вукчића Косача. (83 грба)

И за први и други том аутор Новак Мандић навео је пописе извора, (објављених и необјављених) и литературе (периодика и књиге). Ради лакшег сналажења оних читалаца које занимају само одређене цјелине, теме, имена или појмови, књиге оваквог типа требало би да посједују и регистре (мјеста, имена).

Послије свега треба рећи да овај аутор има необичан дар и способност студиозног и објективног запажања, које презентује кроз мноштво литературе и докумената, зналачки одабраних, претходно прочишћених и изталитизираних. На једноставан начин, он нам са трпезе историје овог знаменитог мјеста нуди све што сматра да је највредније. Начин на који он презентује овај материјал, необично је лаган, занимљив и "питак" за читање и за оне који за ове теме немају посебног афинитета и интересовања.

Показујући зачуђујући смисао да мноштво информација и тема обједини у дијелове који се попут притока слијевају у главну цјелину, аутор улијева читаоцу повјерење у истинитост чињеница које наводи. Преплићући предања, документа, мемоаре, дневнике и народну поезију, он успијева да повеже мит и стварност и направи "бајковиту" историју од супротарног историјског материјала. Није неважно рећи да су за овај историјски материјал представљен у књизи "Земља звана Гацко" рецензенти били др Веселин Ђуретић и др Саво Скоко, а уредник Радослав Братић.

мр Здравка Радуловић